

FÖRORD

DE TVÅ standardbibliografierna över Carl von Linné, Hulth och Soulsby, refereras i förekommande fall till *Lärda Tidningar*, liksom att det ofta avtrycks citat ur denna tidning i den rikhaltiga litteraturen om Linné. *Lärda Tidningar* utgavs av Lars Salvius en eller två gånger i veckan under 29 år, fr.o.m. 1745 fram till Salvius död 1773, då Christopher Gjörwell tog över med *Nya Lärda Tidningar* 1774–75, och *Stockholms Lärda Tidningar* 1776–80. En komplett svit av dessa 36 årgångar hör till de stora sällsyntheterna och saknas i de flesta bibliotek och Linnésamlingar och är därmed inte tillgänglig för de flesta av oss idag. Hagströmer Biblioteket lyckades för en tid sedan förvärva en komplett svit från antikvariatbokhandlaren Mats Rehnström. Efter en noggrann genomgång i avsikt att hitta referat eller recensioner av Linnés nyutkomna böcker och dissertationer upptäcktes även en mängd andra artiklar och notiser av och om Linné där vi kan följa vad som tilldrog sig under hans tid som professor i Uppsala, liksom uppgifter om lärjungar och andra vetenskapsmän relaterade till Linné.

Sedan mitten av 1600-talet fanns i utlandet flera tidskrifter som anmälde nyutkomna märkligare böcker, bland annat inom naturvetenskapens område. I Leipzig utkom sedan 1682 *Acta Eruditorum* på universalspråket latin för att nå ut över gränserna. Den blev en förebild för Sverige, där universitetsbibliotekarien Eric Benzelius i Uppsala år 1710 bildade Collegium Curiosorum, som 1719 bytte namn till Bokwettsgillet. Man ville ”göra en förteckning på hvad som bokliga konster angående i vårt fädernesland genom trycket utkommer” och frukten blev den latinska kvartalstidskriften *Acta Literaria Sveciæ* (1720–29), som utkom regelbundet med fyra kvartalshäften om året. Med anmälningar av nyutkommen litteratur och referat fyllde den sin uppgift att göra svensk vetenskap känd utomlands. Sedan Benzelius, som var eldsjälens i Bokwettsgillet, flyttade till Göteborg 1727 för att inta biskopsstolen där, förföll verksamheten och bytte namn till *Societas Regia Literaria et Scientiarum Upsaliensis*, eller Kungl. Vetenskaps societeten i Uppsala, vars handlingar *Acta Literaria et Scientiarum Sveciæ* för åren 1730–39 utkom i ett enda band först 1742. Språket var latin och dessa *Acta* fortsatte sedan att utkomma i nya serier med något förändrade titlar.

År 1742 bestämde Vetenskaps societeten att också ge ut en månadsskrift på svenska språket med recensioner och notiser. Redaktör blev Olof Celsius d.y. och titeln blev *Tidningar om The Lärdas Arbeten*, med recensioner av nya svenska böcker, referat av akademiska disputationer och av *Handlingarna*

som utgavs av den nybildade Kungl. Vetenskapsakademien. Detta projekt överlevde inte ens sin första årgång och i slutet av 1744 ingicks en överenskommelse mellan Vetenskapssocieteten i Uppsala och bokförläggaren Lars Salvius i Stockholm att denne skulle fortsätta ge ut de avstannade *Tidningarna*. Från 1745 års början utger således Salvius regelbundet varje torsdag, och från och med 1748 även varje måndag, sina *Lärda Tidningar*, vilka upphörde först 1773.

Lars Salvius (1706–1773) var en för sin tid mångsidigt bildad man med ett levande intresse för litteratur, vetenskap och naturhistoria. Genom sitt giftermål med boktryckaren Johan Laurentius Horrns änka fick han tillgång till en utmärkt officin och blev sin egen förläggare. Salvius var i första rummet affärsman och hans *Lärda Tidningar* en publikation för bokhandeln. *Lärda Tidningar* blev ett sätt att sprida kännedom om hans egna förlags- och bokhandelsartiklar och han försummade sällan att anmäla arbeten utgivna av honom själv. Han annonserade om såväl äldre restupplagor som utländska böcker, vilka kunde inhandlas i hans boklåda. Som bokhandlare hörde han till landets största. Hans år 1770 utgivna *Förteckning på de nya utländska Böcker och Tractater uti allahanda Språk och Vetenskaper, som finnas till köps uti Direct. Lars Salvii Boklåda på Norrbro för billigt pris*, med boktitlarna i alfabetisk ordning upptar 135 sidor, med 24 sidors tillägg året därpå. Han hade även ett lånebibliotek med 10.000 band.

Till en början skötte Salvius redaktörskapet för *Lärda Tidningar* ensam med hjälp av korrespondenter i Stockholm, Uppsala, Lund och Åbo, men även på flera andra svenska och utländska orter. Senare fick han hjälp av historikern och samlaren Samuel Loenbom, som enligt egen uppgift i januari 1774 ”i en tid af nio år skrifvit de flesta recensioner af in- och utländska nya böcker och skrifter”. Efter Salvius död den 4 mars 1773 redigerade Loenbom tidskriften till årets slut, då den upphörde. Lars Salvius *Lärda Tidningar* sträckte sig över en tidsrymd av 29 år och dess förnämsta förtjänst låg i presentationen av den utkomna svenska litteraturen i hela dess vidd.

Salvius blev Vetenskapsakademiens boktryckare. Han hade rekommenderats av Linné, vars första skrifter hade tryckts i Holland, men som efter hans hemkomst till Sverige 1738 gavs ut av Gottfried Kiesewetter fram till 1745, då Salvius med första upplagan av *Flora Svecica* övertog tryckningen och blev Linnés förläggare. Det blev Salvius som kom att trycka och förlägga två av de viktigaste böckerna i vetenskapens historia, *Species Plantarum* (1753), som utgör grunden för den vetenskapliga namngivningen av växterna och tionde upplagan av *Systema Naturae* (1758–59), som är utgångspunkt för den zoologiska nomenklaturen. Han tryckte även praktverket *Museum Tessinianum*, Linnés *Öländska och Gothländska Resa* och *Wästgöta Resa*, liksom de av Linné utgivna Hasselquists och Löflings resor. I februari 1746 fick Salvius kontrakt att trycka Vetenskapsakademiens tal på sitt förlag. Drygt ett år senare när boktryckaren Grefings kontrakt löpte ut, övertog Salvius även tryckningen av Vetenskapsakademiens övriga publikationer. I frihetstidens vetenskapliga uppblomstring intog därmed Salvius en nyckelroll och med sina *Lärda Tidningar* stod han för en ovärderlig kulturinsats.

Salvius ger i *Lärda Tidningar* utförliga referat av Vetenskapsakademiens *Handlingars* kvartalshäften jämte presidie- och åminnelsetalen, allteftersom

de utkom, vilket skulle locka till inköp. De var ju Salvius egna förlagsartiklar. För Vetenskapsakademien var det av stort värde att nå ut till allmänheten genom hans ansedda och spridda *Lärda Tidningar*. Professor Sten Lindroth vill i *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 1745–1818* beteckna *Lärda Tidningar* som ett slags halvofficiellt organ för Vetenskapsakademien. Vid ett tillfälle föreslog Abraham Bäck att akademien borde överta *Lärda Tidningar* och ge ut dem i egen regi. Salvius förbindelser med Vetenskapsakademien fördjupades genom nära kontakter med dess ständige sekreterare, Pehr Wargentin, genom vilken Salvius blev välinformerad om allt som rörde de europeiska akademierna. Wargentin lämnade notiser till Salvius om de utländska akademiernas prisfrågor och om nyutkomna utländska vetenskapliga böcker. I övrigt tog Salvius in utförliga referat av föreläsningar, utdrag ur brev och annonser om t.ex. Linnélärjungen Erik Tuvéns botaniska exkursioner i Stockholm, ett slags motsvarighet till Linnés herbationer kring Uppsala. Biljetter kunde inhandlas i Salvius boklåda. I ett utdrag från ett brev till Elvius ger Linne en förklaring till den gamla vidskepelsen ”huru watnet blifwit i blod förvändt”, en rödfärgning av vattnet som förorsakas av ”millioner små kräk, som hwardera är likt et litet gryn, stort som en gnet, har 2:ne grenige långa horn, hwarmed det kastar sig up och har i pannan et öga”. Linné inlämnade också brev från sina resande apostlar, Hasselquist, Löfving och Osbeck, vilka publicerades i *Lärda Tidningar*.

Av störst intresse för denna utgåva är kanske de utförliga referaten och recensionerna på svenska av Linnés grundläggande arbeten och de många akademiska dissertationerna under Linnés presidium, vilka alla var på latin. Dessa var med något enstaka undantag författade av Linné själv. ”Respondenternas uppgift var således förnämligast ej annat än att åstadkomma en mer eller mindre passabel ’latinitet’ i afhandlingen, men därvid begagnade de sig ofta af tillfället att inflicka några smickrande ord om Præses, hvarigenom de äfven erhöillo skenet af at sjäfvä äga en väsentligare del i ’snilleprofvet’. Att, där ej annat uttryckligen uppgifves, LINNÉ varit afhandlingens verkliga författare, lider dock intet tvifvel, liksom ock att han före tryckningen granskat och gillat hvad respondenten åstadkommit.” (Th. M. Fries). Men framför allt var det respondentens sak att bekosta tryckningen av texten och graveringen av de i vissa dissertationer förekommande planscherna. Linnélärjungen Johan Gustaf Acrel skriver ”Alla disputationer skref han *dictando*, dels på Svenska, dels Latin, hvilkas i ordning sättande och städande blef Respondenternas sak; och ehuru han ej sjelf bekymrade sig om Latiniteten uti dem, gaf han nog sit nöje tilkänna, när de voro väl skrifne, eller tvärtom. Att skrifva en Disputation behöfdes således knapt 3 timmar, ty i och för sig var den ej annat än en Lec-tion öfver ämnet, som Respondenten antecknade.”

Om professorn sålunda vid denna tid själv dikterade avhandlingen, för vilken respondenten skulle disputerat, så tillkom i Linnés fall att han även recenserade sina egna verk. Om inte alla, så åtminstone flertalet av alla recensioner av Linnés böcker och dissertationer i *Lärda Tidningar* bedöms vara författade av honom själv. Han hade redan tidigare skrivit recensioner och korta referat om sina egna alster i *Hamburgische Berichte* 1732–37. Detta var i och för sig inte anmärkningsvärt, då ett sådant förfaringssätt var allmänt under denna tid och också ett sätt att uppmuntra respondenten. Att Linné

själv skrivit merparten av dessa recensioner i *Lärda Tidningar* anses av de flesta Linnékännare numera vara ställt utom allt tvivel även om vi inte har klara bevis. Ett finns dock bland Vetenskapsakademiens förvarade handskrifter där Linnés egenhändiga manuskript befinner sig till hans anmälan av tolfte och den sista av honom själv redigerade upplagan av *Systema Naturae*, 1766–1768, med av Salvius gjorda tillägg och ändringar. En facsimil av de två sidorna i folio utgavs som bilaga till Felix Bryks *Linné im Auslande. Nachtrag* (1921). Denna recension återfinns i *Lärda Tidningar* 1767, nummer 34, sidorna 134–136 (se sid. 358). I detta ”mästerstycke” erinrar Linné om att det var trettio år sedan första upplagan av *Systema Naturae* utgavs, men att verket nu ”wuxit til sådan högd uti denna sin sista edition, öfver hvilken wij gratulera icke allenast author utan ock hela den curieusea werlden.” Linné gratulerar således sig själv!

I denna bok har jag försökt samla allt som rör ”Herr Archiatern och Rid-daren Linnaeus” i *Lärda Tidningar*. Det rör sig om referat eller recensioner av 215 arbeten författade eller utgivna av Linné, samt därutöver 44 arbeten av andra författare, som bygger på Linnés system och finns med i Soulsbys Linné-bibliografi. Dessutom förekommer 110 artiklar av diverse slag som rör Linné och särskilt intressanta är Hasselquists, Löflings och Osbecks brev till Linné. Det finns säkert ytterligare recensioner och då särskilt av botaniska och zoologiska arbeten, där man anar eller känner igen Linnés stil och uttryck, men då alla bidrag är anonyma har jag funnit det vanskligt att ta med fler än hans egna arbeten, och av andra författare, endast de som finns upptagna i Soulsbys bibliografi.

Citat ur *Lärda Tidningar* har tidigare publicerats på flera ställen, bl.a. i apotekaren Gustaf Drake af Hagelsrums *Linnés disputationer*, privat utgiven 1939 i 200 exemplar. Men det är första gången detta för Linnéforskningen rika material och för de flesta okända texter av och om Linné nu utges i samlad form.

I de första 29 årgångarna, där Salvius stod som tryckare, är texten tryckt med tätt satt frakturstil, vilken i vår utgåva satts om till ett för oss idag mer lättläst typsnitt. Enligt tidens sed satte Salvius alla latinska och främmande låneord med antikva eller latinska bokstäver. För att visa vilka ord han satt med antikva är dessa här satta med kursiv. När Gjørwell tog över trycktes tidningarna hos andra boktryckare och fr.o.m. 1776 sattes all text med antikva. Alla personnamn, oavsett hur de är satta i *Lärda Tidningar*, har vi satt med kapital för att lättare framträda. Bland dessa namn förekommer säregna stavningar och latiniseringar av namn, men rätt person med tillagt förnamn återfinns i personförteckningen på slutet. Originaltexten med författarens ofta personliga stavning och tidens för oss ålderdomliga ordval har följts ordagrant vilket även inbegriper att uppenbara felstavningar och rena tryckfel inte ändrats.

Allt redovisas i kronologisk ordning med början 1745 och varje ny påbörjad årgång pryds med ett överstycke, vilka tillsammans med ett antal slutvignetter är hämtade från de typografiska utsmyckningarna i Linnés dissertationer. För varje publikation som anmäls ger jag en bibliografisk beskrivning med full kollationering av antalet sidor och planscher och med referenser till Soulsby och Hulth, samt när det gäller de botaniska verken även med referens

till Stafleu & Cowans *Taxonomic Literature* (TL). Förteckningar över alla medtagna arbeten, artiklar och brev återfinns i slutet av boken tillsammans med ett utvalt sakregister och en personförteckning med de 535 namn som nämns i texten.

Det mödosamma arbetet med att noggrant läsa igenom de 15.556 sidorna i *Lärda Tidningar* och dess fortsättning för att finna allt av och om Linné har vägts upp av nöjet att få ta del av innehållet i mängder av intressanta böcker och avhandlingar samt märkliga tilldragelser i den lärda världen, allt återgett på tidens kärnfulla svenska med sina gammaldags men träffande ord och uttryck, och då inte minst Linnés omisskännliga stil att exakt, drastiskt eller högstämt uttrycka sin förtjusning inför naturens märkvärdigheter. Ibland glimmar det till ordentligt, se t.ex. *Cynographia, eller Beskrifning om Hunden* (sid. 187–88, 226–29), *Odores Medicamentorum* (sid. 156–57), Hasselquists underbara brev från Egypten (sid. 109–128) och Linnés berömda *Tal, vid deras Kongl. Majestetens Höga Närvaro i Uppsala 1759* (sid. 281–84), som återges ordagrant i sin helhet. Det har för oss alla som arbetat med att sammanställa denna bok varit ett nöjsamt och kunskapsberikande avbrott i vardagen, som förpassat oss till 1700-talet. För bearbetning av bokens bilder tackar jag Gertrud Johansson vid Hagströmer Biblioteket, ur vars rika Linnésamling illustrationerna är hämtade. För ovärderlig hjälp med att läsa, leta texter, skriva av, sätta, korrekturläsa och sammanställa register har jag att tacka min hustru Irene Hagelin och Nadja Barenthin Lindblad, samt för den typografiska utstyrseln, Lars Paulsrud. Det har varit ett givande samarbete, vars resultat jag hoppas kan bli ett referensverk som lever länge.

På Hagströmer Bibliotekets vägnar tackar jag till sist Catarina och Sven Hagströmers Stiftelse, som ställt medel till förfogande för att lagom till Linné-jubileet 2007 kunna ge ut denna bok i Hagströmer Bibliotekets Skriftserie.

Ove Hagelin, MDhc

I denna utgåva refererade bibliografier.

- Hulth – Hulth, J. M. *Bibliographia Linnaeana, Matériaux pour servir a une bibliographie Linnéenne*. Partie I – Livraison I. (allt som utkom). Uppsala, 1907.
- Soulsby – Soulsby, B. H. *A Catalogue of the Works of Linnaeus (and Publications more immediately relating thereto) preserved in the Libraries of the British Museum (Bloomsbury) and the British Museum (Natural History)*. Second Edition. + *An Index to the Authors (other than Linnaeus) mentioned in the Catalogue of the Works of Linnaeus preserved in the Libraries of the British Museum*. Second Edition, London, 1933 resp. 1936.
- TL – Stafleu, Frans A. & Richard S. Cowan. *Taxonomic literature. A selective guide to botanical publications and collections with dates, commentaries and types*. Volume III: Lh–O (sidorna 71–113). Second Edition. Utrecht & The Hague, 1981.